

Revoluties en de wereldhistorische ontwikkeling van het kapitalisme¹

Theda Skocpol en Ellen Kay Trimberger

De theorie van de revolutie die Karl Marx ontwikkelde, was elegant, trefzeker en politiek relevant omdat zij de oorzaken en gevolgen van revoluties rechtstreeks deed aansluiten op de opkomst en de overschrijding van het kapitalisme. Zowel de feitelijke, historische gegevens als het wetenschappelijk onderzoek sedert de tijd van Marx, tonen nochtans aan dat er behoefte bestaat aan een herziening van de mogelijkheden om de revoluties te begrijpen in hun samenhang tot de wereld-historische ontwikkeling van het kapitalisme. Met de bedoeling de theoretische aanpak in die zin te bevorderen, stellen wij ons tot doel in dit kort artikel twee dingen te doen. In de eerste plaats zullen wij de essentiële elementen identificeren van de oorspronkelijke theorie van de revolutie bij Marx en enkele belangrijke punten aanduiden waar zijn ideeën niet passen in de feitelijke revolutionaire processen zoals zij historisch hebben plaatsgegrepen. Vervolgens zullen wij enkele alternatieve analytische klemtonen aanduiden die naar onze mening, de verklaringen van de belangrijkste historische typen van revolutie moeten schragen en ze situeren met betrekking tot de ontwikkeling van het kapitalisme. Hierbij zullen wij ons voornamelijk steunen op ons eigen vergelijkend historisch onderzoek van de sociale revoluties in Frankrijk, Rusland en China² en van de bureaucratische revoluties van bovenaf in Japan en Turkije³ en op het werk van wetenschapslui als Immanuel Waller-

1 Artikel overgenomen uit de *Berkeley Journal of Sociology*, Vol. XXII (1977-78), pp. 101-113. Vroegere versies van dit artikel werden naar voor gebracht op de Conferentie over de politieke economie van het Wereldsysteem in de American University op 31 maart 1977, en op de zitting, die tijdens de 72ste jaarlijkse bijeenkomst van de American Sociological Association te Chicago Illinois op 5 september 1977, gewijd werd aan het thema «Sociologie van het Wereldsysteem».

Aangezien wij in dit artikel een aantal thema's uit het onderzoek naar de aard van de revoluties, waar wij reeds verscheidene jaren aan werken, speciaal trachten te belichten, is het onbegonnen werk onze erkentelijkheid uit te drukken aan diegenen die ons geholpen hebben. In het bijzonder danken wij nochtans Michael Buraway, Margaret Cerullo, Wally Goldfrank, Jerry Karabel, Judy Stacey, Jeff Weintraub, Jonathatan Zeitlin en de redactie van de *Berkeley Journal of Sociology*.

2 Theda Skocpol, «France, Russia and China: A Structural Analysis of Social Revolutions», *Comparative Studies in Society and History* 18 (April 1976), pp. 175-210; Skocpol, «Old Regime Legacies and Communist Revolutions in Russia and China», *Social Forces* 55 (December 1976), pp. 284-315; Skocpol, *States and Social Revolutions in France, Russia and China*, (New York and London), Cambridge University Press.

3 Ellen Kay Trimberger, «A Theory of Elite Revolutions», *Studies in Comparative International Development* 7 (Fall 1972), pp. 191-207; Trimberger, «State Power and Modes of Production: Implications of the Japanese Transition tot Capitalism», *The Insurgent Sociologist* 7 (Spring 1977), pp. 85-98; Trimberger, *Revolution from above: military bureaucrats and modernization in Japan, Turkey, Egypt and Peru*, (New Brunswick, New Jersey: Transaction Books, 1978).

stein, Otto Hintze en Daniel Chirot⁴, die de transnationale aspecten van het kapitalisme als wereldsysteem hebben onderzocht.

I.

Vooraf wij de kritische discussie aanvangen, wensen wij enkele aspecten van Marx' benadering van het verschijnsel revolutie⁵, die nog steeds opgeld maken en die wij opgenomen hebben in onze eigen benadering bondig aan te duiden. In de eerste plaats heeft Marx niet getracht een algemene theorie van de revolutie te grondvesten, die zou gelden voor alle soorten maatschappijen en in alle tijden, dit in tegentelling tot vele hedendaagse academische sociale wetenschapslieden. Marx beschouwde de revolutie als specifiek m.b.t. bepaalde historische omstandigheden en bepaalde typen van maatschappij. In overeenstemming met deze analysemethode zijn onze argumenten over revoluties specifiek van toepassing op agrarische staten, die een ongunstige positie innemen in het kader van de ontwikkeling van het wereldkapitalisme. Het lijkt ons dat revoluties in een ontwikkeld industrieel-kapitalistische of in een staats-socialistische maatschappij andere vormen zouden aannemen en een ander verloop zouden kennen. In de tweede plaats ontwikkelde Marx een sociaal-structurele theorie van de revolutie, waarin geargumenteed werd dat georganiseerde en bewuste bewegingen er alleen in slagen een revolutionaire omwenteling teweeg te brengen, waar en wanneer een objectief revolutionaire situatie aanwezig is, die het gevolg is van contradicties in de ruimere maatschappelijke structuur en de historische situatie. Hierop slaat de veel geciteerde uitspraak van Marx, dat mensen wel hun eigen geschiedenis maken, maar niet binnen zelf gekozen omstandigheden en niet op een willekeurige manier. Over wat objectief revolutionaire crisissen veroorzaakt, hanteren wij een concept dat van Marx verschilt. Maar onze analyse, zoals de zijne, scharniert in het besef hoe revolutionaire situaties groeien uit structurele relaties en historische processen die buiten de bewuste controle van de agerende groepen vallen.

In de derde plaats heeft Marx de klasseheerschappij centraal gesteld in zijn begrip van sociale orde en het klassenconflict als fundamenteel aspect van de revolutie. Wij weerhouden deze bekommernissen. In haar onderzoek van revoluties van boven-af, definieert Trimberger revolutie als iedere buiten-wettelijke overname van het staatsapparaat, die tevens de politieke en economische macht vernietigt van de klasse die de dominante produktie-

4 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, (New York: Academic Press, 1974); Wallerstein, «The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis», *Comparative Studies in Society and History* 16 (september 1974), pp. 387-415; Otto Hintze, «Economics and Politics in the Age of Modern Capitalism», 1929, in Felix Gilbert (ed.), *The Historical Essays of Otto Hintze*, (New York: Oxford University Press, 1975), pp. 422-452; Daniel Chirot, *Social Change in the Twentieth Century*, (New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1977).

5 Onze visie op de theorie van de revolutie bij Marx is een synthese van een uitvoeriger leetuur van zijn geschriften en telkens zullen de weergegeven ideeën met verwijzingen worden gestaaft. Belangrijk voor het begrip van zijn theoretische inzichten zijn vooral: *Het Communistisch Manifest*, *Die deutsche Ideologie*, de inleiding tot *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* en *Die Klassenkämpfe in Frankreich*.

middelen onder het oude regime controleerde. En in haar studie van in de massa gebaseerde sociale revoluties van onderuit, definieert Skocpol dit type revolutie als een bruuske, fundamentele transformatie van de politieke en socio-economische (klassen inbegrepen) structuur van een maatschappij, vergezeld van en deels veroorzaakt door de opstand van gedomineerde klassen.

Uitgaande van deze continuïteit m. b. t. de benadering van de revoluties bij Marx, kunnen wij nu verschillende punten aanduiden waar de oorspronkelijke theorie⁶ van Marx aanpassing behoeft, wanneer zij gesteld wordt tegenover de historische revoluties die wij hebben onderzocht. Wij zullen nu opeenvolgend de oorzaken, het verloop en de gevolgen van de revoluties ter discussies stellen.

Oorzaken

Marx stelde dat een revolutionaire situatie rijst wanneer de bestaande produktiewijze de grens van zijn contradicties bereikt. De doorslaggevende zijn de *economische* contradicties, die tot ontwikkeling komen tussen de aanwezige sociale krachten en de sociale produktieverhoudingen. Op zijn beurt wordt de klassenstrijd geïntensifieerd tussen de bestaande dominerende klasse en de opkomende, revolutionaire klasse. Zo argumenteerde Marx dat de revolutionaire tegenstellingen intern gegenereerd worden binnen een gegeven maatschappij. Bovendien wordt in zijn perspectief sterk gesuggereerd dat revoluties eerst zullen voorkomen in de economisch meest ontwikkelde sociale formaties van een produktiewijze.

De actuele, historische revoluties hebben zich niet op de maat van de theoretische verwachtingen van Marx laten snijden. Met de Franse revolutie te beginnen, zijn zij voornamelijk opgetreden in overheersend agrarische landen waar de kapitalistische produktieverhoudingen nauwelijks of in beperkte mate tot ontwikkeling waren gekomen. In ieder voorbeeld is de politiek-militaire druk, uitgeoefend door economisch meer ontwikkelde landen cruciaal geweest in het bijdragen tot het uitbarsten van de revolutie. Marx is wel een analyse begonnen van de ongelijke wereldkapitalistische ontwikkeling, maar hij verbond dit niet onmiddellijk met de oorzaken van revoluties. Evenmin gaan wij akkoord dat de objectieve omstandigheden in de oude regimes, die de opkomst van revolutionaire situatie verklaren voornamelijk van economische aard zijn. Veel meer blijken zij politieke tegenstellingen te zijn, geworteld in de structuur en de toestand van staten, die gevat zitten in het kruisvuur tussen, enerzijds, militaire tegenstrevers op internationaal vlak en anderzijds, de verplichtingen van de bestaande nationale economie. In sommige gevallen treedt hier de weerstand op, die wordt geboden door interne, politiek machtige klassenbewegingen tegen-

6 In dit artikel hebben wij bewust geopteerd om geen aandacht te besteden aan de wijzigingen in beklemtoning die door marxisten sedert Marx in de geschriften over de revolutie tot uiting komen. Ook de vele nuances in de geschriften van Marx zelf laten wij buiten beschouwing. Ons opzet is alleen licht te werpen op de sleutelproblemen die tot een verder theoretiseren van de revolutie aanzetten. Daar de ideeën van Marx over de revolutie betrekkelijk welbekend zijn (en naar onze mening nog steeds van een opmerkelijke kracht getuigen) gebruiken wij het retorische middel van de juxtapositie van onze argumenten en onze betekenis van historische evidentie tegenover de centrale idee van Marx' theorie.

over de pogingen die de staat in het werk stelt om zijn middelen te mobiliseren met het oog op de internationale concurrentie. Om enkele voorbeelden te noemen. De Meiji-restauratie in Japan (een bureaucratische revolutie van boven-af) greep plaats omdat de Tokugawa-staat (die al in sterke mate bureaucratisch was) onder een nieuwe en sterke druk kwam te staan vanwege de westerse imperialisatie en kapitalistische grootmachten; de Franse en Chinese revoluties braken uit omdat de Bourbon- en Manchu-regimes vastzaten in contradicties tussen de druk van economisch verder ontwikkelde vreemde staten en de weerstand vanwege de interne dominerende klasse; en de Russische revolutie brak uit omdat het tsaristisch, bureaucratisch en militair apparaat desintegreerde onder de impact die de Eerste Wereldoorlog op het economisch achtergebleven Rusland uitoefende. Het is bijgevolg het conflict tussen nationale staten, in de context van de ongelijkmatige ontwikkeling van het wereldkapitalisme, dan centraal staat tot de oorsprong van revoluties.

Processe

Marx stelde in zijn theorie voorop dat, wanneer een revolutionaire situatie gegeven is, het revolutionair proces fundamenteel voltrokken wordt doorheen een klassenstrijd, waarbij de leiding wordt genomen door die klasse, die ontstaan is in de schoot van de oude produktiewijze, en nadien centraal wordt in de nieuwe post-revolutionaire produktiewijze. Historisch hebben slechts twee klassen deze leidende revolutionaire rol gespeeld. Bij de burgerlijke revoluties is er een kapitalistische klasse die in de schoot van het feodalisme gegroeid is, die de leidende rol speelt in de revolutionaire klassenconflicten, waarbij de feodale produktieverhoudingen omgeworpen worden en het kapitalisme in de plaats gesteld. Bij socialistische revoluties in ontwikkelde kapitalistische maatschappijen speelt het proletariaat de leidende rol. In ieder type van revolutie is het mogelijk dat de hegemone revolutionaire klasse bondgenoten heeft. Maar deze ondergeschikte, verbonden klassen zijn niet in staat nationaal georganiseerde en zelfbewuste klassen-voor-zich te worden. Bijgevolg kunnen zij niet, zoals de leidende klassen het revolutionaire proces naar hun hand zetten of het ombuigen volgens hun belangen.

Op basis van de historische gegevens moeten twee belangrijke reserves tegenover deze ideeën van Marx geformuleerd worden. De eerste heeft te maken met de relatieve inbreng van klassekrachten en politieke leiders in de uitvoering van de revoluties. Sommige revoluties – revoluties van boven-af – die vanuit een marxistisch perspectief resultaten hebben afgeworpen, die welbepaald revolutionair lijken – zijn in feite niet door reële klassenstrijd voltrokken. Integendeel, bepaalde staten zijn georganiseerd door bureaucratisch-militaire elites, die zich van de staatsmacht bediend hebben om socio-economische structuurhervormingen door te voeren. De Meiji-restauratie in Japan, bijvoorbeeld, is een revolutie van boven-af, die de economische en politieke macht van de traditionele aristocratie vernietigde en een gecentraliseerd staatsapparaat in het leven riep, dat gebruikt werd om een geslaagde kapitalistische ontwikkelingen op gang te brengen. De leiding berustte in de handen van samoerai-bureaucraten, die de militaire en organisatorische middelen controleerden, maar in de agrarische economie geen persoonlijke controle uitoefenden, noch gevestigde belan-

gen vertegenwoordigden. Deze bureaukratische revolutionairen ageerden naar aanleiding van nationalistische bewegingen bij de traditionele aristocratie, die gericht waren op het beëindigen van de westerse interventie in Japan, maar dit intern conflict liet de massa der boeren onaangeroerd en was totaal verschillend van de notie die Marx als klassenstrijd hanteerde.⁷ Bepaalde andere revoluties – vooral sociale revoluties als de Franse, Russische, Chinese, Mexicaanse, Vietnamese en Angolese – werden voor een deel door klassenstrijd bepaald. Maar ook hier werd een zeer centrale rol gespeeld door leidende groepen die op een uitbouw van de staat waren gericht.⁸ Hoe zou men bv. het verloop en het resultaat van de Russische, Chinese, Vietnamese revoluties kunnen begrijpen zonder aandacht te besteden aan de rol van de leninistisch-communistische partijen, of van de Franse revolutie zonder de jacobijnen en Napoleon? Zowel bij revoluties van boven-af als bij sociale revoluties van onderuit groeide een politieke leiding uit de gevormde sociale lagen, die reeds georiënteerd waren op ambtelijke dienst in de pre-kapitalistische regimes. In de loop van de revolutionaire crisissen hebben deze leidinggevende lagen gestreden om de staatsmacht te reorganiseren op een basis die de revolutionaire veranderingen zou verdedigen tegen internationale vijanden en de nationale onafhankelijkheid zou versterken tegenover vreemde staten. In het kort, onze argumentatie is erop gericht, dat het geen zin heeft de inbreng van revolutionaire partijen en bureaukratisch-militaire elites te reduceren tot de rol van louter vertegenwoordigers of medestanders van de aanwezige klasse-macht, daar deze specifieke politieke krachten in het bijzonder verantwoordelijk zijn voor het consolideren van revoluties door het oprichten van nieuwe staatsorganisaties.

Het tweede punt, dat moet worden aangeraakt in reactie op de denkbeelden van Marx over het verloop van het revolutionaire proces, heeft te maken met welke klassen werkelijk centraal zijn voor de revolutie. Naar ons oordeel is de revolutionaire leiding nooit gekomen van diegenen die de produktiekrachten controleerden. Bijgevolg vinden wij geen enkel voorbeeld van een klassebewuste kapitalistische bourgeoisie die de leidende politieke rol speelt in een revolutie (ofschoon sommige revoluties natuurlijk wel hebben bijgedragen in hun resultaat tot de verdere of toekomstige groei van het kapitalisme en de burgerlijke klasse-hegemonie); trouwens, daar sociale revoluties van onderuit opgetreden zijn in agrarische staten die zich bevonden in min of meer benadeelde posities binnen de ontwikkeling van het wereldkapitalisme, is hun succes niet bepaald door de strijd van proletariërs tegen kapitalisten, maar veeleer door de klassenstrijd van boeren tegen de grondbezittersklassen en/of koloniale of neo-koloniale regimes.⁹

7 Zie Trimberger, 1972, 1977, 1978, o.c.

8 Dit wordt niet alleen gestaafd door ons werk, maar ook door Eric Wolfe in zijn besluit op *Peasant Wars of the Twentieth Century*, (New York, Harper and Row, 1969); en John Dunn in *Modern Revolutions*, (New York and London, Cambridge University Press, 1972).

9 Cfr., naast ons werk, ook Barrington Moore Jr. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, (Boston, Beacon Press, 1966); Wolfe, o.c.; Gerard Chaliand, *Mythes révolutionnaires du Tiers Monde*, (Paris, Seuil, 1976).

Resultaten

Tenslotte komen wij dan aan het probleem van wat revoluties onmiddellijk verwezenlijken nadat zij het succes geboekt hebben. Marx stelde dat revoluties de overgang van één produktiewijze naar een andere bewerken, dat zij de klassenverhoudingen op zulke manier wijzigen, dat omstandigheden ontstaat die geschikt zijn voor een verdere economische ontwikkeling. Superstructurele wijzigingen van de ideologie en de staat gaan hiermee ook gepaard, maar Marx noteerde dat zij gelijklopend en versterkend optreden m.b.t. de fundamentele wijzigingen in de klassenverhoudingen.

Historisch, nochtans, hebben revoluties inderdaad staatsstructuren veranderd, maar dit in gelijke mate of nog meer dan zij produktieverhoudingen of de manier van toeëigening van surplus hebben veranderd. In alle voorbeelden van revoluties die wij hebben bestudeerd, zowel degene van boven-af als die van onder-uit, zijn de staatsstructuren sterker gecentraliseerd en bureaucratischer geworden. Bovendien zijn sedert de Tweede Wereldoorlog verschillende revoluties in de Derde Wereld erin geslaagd de banden van koloniale of neo-koloniale afhankelijkheid te breken, maar vooral door het scheppen van werkelijk soevereine en in bepaalde gevallen op massa-mobilisatie gevestigde nationale regeringen.¹⁰

Even belangrijk is dat de resultaten die revoluties hebben gehad op de economische ontwikkeling van staten, niet alleen aan de veranderingen in de klassenstructuur te wijten zijn, maar ook aan de *veranderingen in structuur en functies van die staten*. Of zoals Immanuel Wallerstein terecht beweerde:

Ontwikkeling (d.i. nationale economische ontwikkeling) vergt een «doorbraak». Maar het is de politieke doorbraak die op zijn beurt een veel geleidelijker verlopend economisch proces mogelijk maakt.¹¹

II.

Indien de theorie van Marx in zijn originele, elegante vorm niet langer volkomen van toepassing is, hoe kunnen wij dan nieuwe manieren vinden die revoluties in hun samenhang tot de ontwikkeling van het kapitalisme kunnen verklaren? Zonder twijfel gaan wij hier geen volledige oplossingen kunnen bieden. Maar wij kunnen wel drie analytische principes voorstellen, die wij als zeer nuttig ervaren hebben in onze eigen progingen om een verklaring te geven voor revoluties, zowel van boven-af als van onder-uit, die voorgekomen zijn in agrarische staten binnen de ontwikkeling van het wereldkapitalisme. Deze zijn 1) een niet-reductionistisch concept van de staat; 2) sociaal-structurele analyses van de situatie van de landbouwersklasse in de oude en nieuwe regimes (en in het geval van sociale revoluties, de verhouding tot de georganiseerde revolutionaire leiding) en 3) een nauwkeurig beeld van de internationale militaire wedijver tussen de sta-

10 Cfr. Dunn, 1972. o.c.: Chaliand, o.c.

11 Imm. Wallerstein, «The State and Social Transformation: Will and Possibility», *Politics and Society I* (May 1971), p. 364.

ten, binnen de verschillende fasen van de economische ontwikkeling van het wereldkapitalisme. Laten wij nu ieder punt om beurt bekijken.

De staat

Wij zijn van oordeel dat de staat theoretisch beschouwd moet worden als geconditioneerd door, maar niet volledig herleidbaar in structuur en functie tot economische en/of klassenbelangen, noch structuren die gevormd zijn onder een objectieve economische dwang. Veeleer zijn staten fundamenteel administratieve en militaire organisaties die hun middelen uit de maatschappij onttrekken, met de bedoeling intern de orde te bewaren en naar buiten toe met de andere staten te wedijveren. Het lijdt geen twijfel dat staten in sterke mate de druk ondervinden van de economische omstandigheden, ten dele gevormd worden door klassenbelangen, maar nochtans moeten wij de structuren en activiteiten van de staten een eigen onderliggende integriteit en een eigen logica erkennen. Deze zijn afgestemd op de dynamiek van de internationale militaire rivaliteit en op de geo-politieke en wereldeconomische omstandigheden waarin die bepaalde staten zich bevinden.

Met zulk concept van de staat¹² is het mogelijk een aantal van de oorzaken van revolutionaire ontwikkelingen te verklaren, die voordien leken haaks te staan op de theoretische begrippen van Marx. Want indien staten als repressieve organisaties niet volkomen herleidbaar zijn tot klasse-structuur, dan is het zinvol dat processen die de sterkte van de staat ondergraven, cruciaal zijn in het op gang brengen van revoluties van onder-uit. Revoluties van boven-af, daarentegen, zijn gebaseerd op de politieke reorganisatie binnen staten die al sterk en autonoom zijn. In de vijf landen die wij intensief bestudeerd hebben – Frankrijk, Rusland, China, Japan en Turkije – waren er voor het uitbreken van de revolutie, relatief gecentraliseerde en bureaukratische monarchieën, die geen van alle deel uitmaakten van een koloniaal rijk. Naarmate zij onder druk kwamen te staan in de kapitalistische wereld, beschikten deze staten over de mogelijkheid om nationale hulpbronnen te mobiliseren om de vreemde overheersing af te weren. Dit gebeurde door een revolutie van boven-af in Japan en Turkije, terwijl in Frankrijk, Rusland en China de oude regimes volledig instortten en zo het pad effenden voor revoluties van onder-uit. Zo heeft Trimberger aangetoond hoe in Japan, het losweken van de controle over de produktiemiddelen uit de handen van samoerai-bureaukraten, naast de afwezigheid van een gecon-

12. Onze argumenten komen sterk overeen met Otto Hintze, «Military Organization and the Organization of the State», 1906, in Felix Gilbert (ed.) *The Historical Essays of Otto Hintze*, (N.Y., Oxford University Press, 1975), pp. 178-215; en Charles Tilly (ed.) *The Formation of National States in Western Europe*, (Princeton University Press, 1975).

Tevens bouwen zij voort op recente stromingen in marxistisch onderzoek, om staatsorganisaties en de «managers» te beschouwen als in de mogelijkheid om onafhankelijke initiatieven te ontplooien tegenover de heersende klassen (bv. Nicos Poulantzas, *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro, 1968; Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London, New Left Books, 1974; en Fred Block, «The Ruling Class Does not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State», *Socialist Revolution* 7, May-June, pp. 6-28. Een algemeen overzicht van recente marxistische ideeën over de staat bij David Gold, Clarence Lo en Erik Wright, «Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State», *Monthly Review*, Oct. 75, pp. 29-43 en nov. 75, pp. 36-51.

solideerde grondbezittersklasse, die politieke invloed kon uitoefenen, de weg vrijmaakte voor militaire bureaurokraten om onder buitenlandse druk en zonder massa-deelname een revolutionair proces van boven op gang te brengen, dat de traditionele aristocratische en leidende klasse vernietigde en een moderne staat grondvestte die de kapitalistische ontwikkeling stimuleerde. Met meer moeilijkheden en minder resultaat greep een gelijkwaardig proces plaats in Turkije. Skocpol heeft aangetoond dat in het Frankrijk der Bourbons en in keizerlijk China een politiek machtige klasse van grootgrondbezitters erin slaagde de autonomie van de burgerlijke en militaire staatsbureaurokraten aan banden te leggen, waardoor echter de doelmatigheid van hun pogingen om moderniserende hervormingen door te voeren gekortwiekt werd, wat dan de desintegratie van de gecentraliseerde repressieve controle over de lagere klassen voor gevolg had. In Rusland beschikte de grondbezittende adel veel minder over de politieke macht tegenover de hervormingsgezinde staatsgezagsdragers, maar toch was het de agrarische klassestructuur die de mogelijkheid van Rusland beperkte om zich voor te bereiden op de eisen van moderne oorlogvoering, en zo werd de tsaristische staat onder de voet gelopen en vernietigd tijdens de Eerste Wereldoorlog. De theoretisch relevante thesis die in alle geciteerde gevallen opgaat, welke ook de te onderscheiden patronen zijn, is dat men slechts dan de dynamische *interacties* kan onderzoeken tussen de staatsapparaten en de dominerende klassebelangen, indien men de staat als potentieel autonoom beschouwt zelfs tegenover de bestaande klassestructuur en de heersende klasse. In situaties van sterke buitenlandse politiek-militaire druk kunnen deze interacties contradictorisch worden en aanleiding geven, ofwel tot inzet van staatswege tegen de heersende klassebelangen, ofwel tot pogingen van de hegemone klasse om de staat te ondermijnen. Op die wijze kan een niet-reductionistische theoretische benadering van de staat, behulpzaam zijn om de betekenis te achterhalen van de specifieke politieke crisissen die revoluties doen ontbranden. Met dit concept kan je ook die aspecten van het verloop en het resultaat van de revoluties begrijpelijk maken, die in de klassenconflicttheorie van Marx onvoldoende tot hun recht komen of genegeerd worden. Revoluties kunnen niet als geconsolideerd beschouwd worden, tot nieuwe of getransformeerde administratieve en repressieve staatsapparaten stevig gefundeerd zijn in de plaats van de oude regimes. Het is bijgevolg betekenisvol dat politieke leidingen (partijen of bureaucratisch-militaire cliques) die optreden om de hervormde staatsorganisaties te consolideren, een centrale rol in de revolutionaire processen zouden spelen. Indien de staten extractieve kenmerken vertonen en bijgevolg hulpbronnen kunnen aanspreken, in zekere mate onafhankelijk van de gevestigde klassebelangen, dan wordt het ook verklaarbaar dat revoluties een *potentieel* creëren voor een doorbraak in de nationale economische ontwikkeling, grotendeels door de opkomst te bevorderen van sterke, gecentraliseerde en autonome staatsapparaten. Dit was het geval voor alle revoluties, van welke aard ook, die wij in ons onderzoek betrokken hebben, ofschoon het potentieel voor een door de staat geleide of geïnitieerde nationale economische ontwikkeling steviger gerealiseerd werd in Japan, Rusland en China dan in Frankrijk en Turkije. Zo hangt de werkelijke verwezenlijking van het door de revolutie gecreëerde potentieel af van de internationale en wereldhistorische dwangmatigheden en mogelijkheden die specifiek zijn voor ieder geval af-

zonderlijk.¹³

De situatie van de boeren

Behalve het feit dat men staten als betrekkelijk autonoom en in een dynamische wisselwerking met de hegemone klassen beschouwt, moet men ook zorgvuldig aandacht besteden aan de toestand van de landbouwers in hun relatie tot de staat en de heersende klasse. Historisch zijn in de massa gewortelde sociale revoluties alleen maar met succes bekroond, waar de instorting van het staatsapparaat van het oude regime in een agrarische socio-politieke context gebeurde, waar de boeren als talrijkste produktieve klasse voldoende plaatselijke economische en politieke autonomie genoten (of verwierven) om in opstand te kunnen komen tegen de grondbezitters. Dit gebeurde met succes zowel in de Franse, de Russische als de Chinese Revolutie. De Duitse revolutie van 1848-50 (zoals door Skocpol werd aangetoond) daarentegen was gedoemd te mislukken, door het ontbreken van socio-politieke voorwaarden die de boerenopstand zouden in de hand gewerkt hebben ten oosten van de Elbe. En bovendien was het een belangrijke voorwaarde voor de revoluties van boven-af in Japan en Turkije, dat de boeren in die landen vastgekluiserd bleven binnen traditionele structuren die niet bevorderlijk waren voor uitgebreide revoltes tegen de grootgrondbezitters. Evenzeer valt op dat de verscheiden resultaten van geslaagde sociale revoluties in aanzienlijke mate beïnvloed zijn door de specifieke manier waarop de boeren betrokken raakten in het globale revolutionaire proces, en door de aard van hun verhouding t.o.v. de staatsorganisaties van het nieuwe regime. Want, ofschoon Marx zich vergiste door het revolutionair potentieel van de boeren te onderschatten, was hij niet fout in de bewering dat de boeren niet in staat zijn een nationale zelf-organiserende klasse-voor-zich te vormen. Zelfs wanneer de boeren lokale gemeenschappelijke organisaties hebben die hen een sterke collectieve solidariteit opleveren tegen de grootgrondbezitters, ontbreekt het hen aan interesse of mogelijkheid om partijen of legers te organiseren die doelmatig kunnen wedijveren voor de staatsmacht op nationaal niveau. Zelfs in het verloop van geslaagde revoluties komen de boeren in een situatie terecht waar zij gemobiliseerd of ingelijfd worden in revolutionaire partijen en/of staten. Nochtans is de manier waarop dit gebeurt, (bv. door politieke organisatie en overreding door een op de boeren georiënteerde revolutionaire partij, zoals in China en Vietnam, of door repressieve en bureaucratische overheersing na de consolidatie van de revolutionaire staatsmacht, zoals in Rusland), iets dat een groot verschil uitmaakt voor de aard van het nieuwe regime. Skocpol¹⁴ heeft dit uitvoerig onderzocht, in het bijzonder voor Rusland en China, en zo aangetoond dat de globale kenmerken van de twee communistische systemen (o.m. de graden en soorten socio-economische stratificatie, de staatsdwang en de administratieve centralisatie) in sterke mate teruggebracht kunnen worden op de verhoudingen die bestonden tussen de boeren en de op staatkundige uitbouw georiënteerde partijen tijdens de revolutionaire processen.

13 Cfr. Susan Eckstein, «How economically consequential are revolutions? A comparison of Mexico and Bolivia», interventie op de 70th Annual Meeting of the Am. Soc. Ass., 25 augustus 1975; en Eckstein, «The Impact of Revolution: a comparative analysis of Mexico and Bolivia», Beverly Hills, Calif., Sage Publications, 1975.

14 Skocpol, dec. 76, o.c., en Skocpol, o.c., chap. 4.

Het Internationale Statensysteem

Vervolgens moeten wij nu de klemtonen in onze analyse leggen die een zin helpen geven aan de gehele context waarin oorzaken, processen en gevolgen van revoluties zich profileren. De theoretische essentie hiervan, valt uiteen in twee delen: a) het kapitalisme moet beschouwd worden als niet alleen een produktiewijze die gegrondvest is in de relatie tussen loonarbeid en kapitaalaccumulatie, maar ook als een wereldeconomisch systeem met verschillende zones die wederzijds afhankelijk en ongelijk zijn¹⁵ en b) van zijn oorsprong af heeft het kapitalisme zich ontwikkeld binnen, rond en door een kader van «veelvoudige politieke soevereiniteiten» – m.a.w. het statensysteem dat oorspronkelijk ontstond uit het Europees feodalisme¹⁶, en dan een expansie kende door het incorporeren van vooraf bestaande imperia, en door de kolonialisatie, nadien eventueel gevolgd door de dekolonisatie, de ganse wereld ging omspannen. Wij stellen hier nadrukkelijk, dat naar onze mening dit zich wijzigend internationaal statensysteem niet oorspronkelijk door het kapitalisme werd gecreëerd en door de geschiedenis van het moderne wereldkapitalisme een analytisch autonoom niveau van transnationale werkelijkheid vertegenwoordigt, dat wel in onderlinge afhankelijkheid staat tot de structuur en de dynamiek van de wereldeconomie, maar er niet tot gereduceerd kan worden. Inderdaad, juist zoals de kapitalistische economische ontwikkeling transformaties van afzonderlijke staten en van het internationale statensysteem heeft in de hand gewerkt, zo hebben deze een tegenkoppeling uitgeoefend op het verloop zowel binnen de naties als op wereldschaal.¹⁷

De betekenis van de internationale militaire tegentellingen als mede-oorzaak van de revoluties (zowel van boven-af als van onder-uit) die wij in ons onderzoek hebben betrokken, is reeds ruim aan bod gekomen in onze discussie van de staat. De studie van de hedendaagse revoluties, uitgevoerd door John Dunn¹⁸ heeft op gelijkaardige wijze zijn standpunt bepaald, nl. dat «de grote massa van revolutionaire processen in de 20ste eeuw nauw verbonden zijn met twee processen die allerminst alleen binnenlands zijn, nl. wereldoorlogen en dekolonisatie».¹⁹

De analyse van het kapitalisme als wereldsysteem en van de revoluties voortgebracht door de competitie tussen staten en uit de groeiprocessen van staten binnen dit systeem, bezorgt ons een verwijzingskader van waaruit de resultaten van revoluties te interpreteren zijn en helpt ons tevens te begrijpen waarom voortdurend ontgoochelingen optreden, omdat de afloop van de revolutionaire processen steeds weigeren zich te enten op de ideologische vooropstellingen. Ofschoon belangrijke varianten van staatsstructuren uit verschillende revoluties zijn gegroeid, hebben alle revoluties

15 Wallerstein, *The Modern World-System*, 1971; en september 1974, o.c.

16 Anderson, o.c.; Tilly, o.c.

17 Cfr. Hintze 1929, o.c.

18 Dunn, 1972, o.c. en Dunn «The succes and failure of Modern revolutions». Lezing gehouden voor de Workshop on the sources of Radicalism and the Revolutionary Process, Research Institute on International Change, Columbia University, 7 mei 1975.

19 Dunn, 1975, o.c., p. 17.

die zijn optreden tijdens de ontwikkeling van het wereldkapitalisme het ontstaan van sterkere bureaucratische en gecentraliseerde staten in de hand gewerkt. Hoewel wij niet volledig die analyse verwerpen, die de stuwkracht naar post-revolutionaire bureaukratisering terugbrengen op invloeden van het oude regime of van revolutionaire partijen, wordt in onze benadering de klemtoon verschoven naar de moeilijkheden die revolutionaire regimes ervaren, om het hoofd te bieden aan een internationale druk die vergelijkbaar zijn aan degene die oorspronkelijk geleid hadden tot de ontbranding van de revolutionaire crisis. Niet alleen revoluties van boven-af, maar alle revoluties zijn «burokratisch» geworden – in de specifieke betekenis dat grotere, meer gecentraliseerde en over een grotere autonomie beschikkende staatsapparaten gecreëerd werden, dan onder het oude regime bestonden.²⁰ Veel revolutionaire leiders hebben getracht het nationale prestige te vergroten en hebben hun toevlucht genomen tot het staatsapparaat om dit te verwezenlijken, in het bijzonder waar de staat kon optreden om de nationale industrialisatie te stimuleren of op gang te brengen. De internationale druk heeft meer resultaat geboekt in het bepalen van de afloop van de revoluties dan alle interne strevingen naar gelijkheid, participatie en decentralisatie. Zelfs in China, waar georganiseerde belangen gestreden hebben voor meer gelijkheid en inspraak, heeft de kwetsbare internationale positie van China steeds de centraliserende en bureaucratische tendenzen aangewakkerd.

Hoe gaan wij, tenslotte, redeneren over de gevolgen van de revoluties voor de ontwikkeling van het kapitalisme en de uiteindelijke transformaties ervan in het socialisme? Marx kon dit probleem nog rechtlijnig aanpakken: sommige revoluties (d.i. burgerlijke revoluties) stellen het kapitalisme in, terwijl andere (d.i. socialistische revoluties) het kapitalisme afschaffen en de voorwaarden creëren voor de snelle opkomst van het communisme. Marx' «produktiewijze» werd op zijn minst impliciet geïdentificeerd met de socio-economische structuur binnen de eenheid van de natie-staten. De belangrijkste typen van revoluties – de burgerlijke en de socialistische – werden beschouwd als elkaar opvolgend, naarmate de naties zich ontwikkelen door de hoofdstadia, van feodalisme naar kapitalisme naar socialisme. Nadien hebben Lenin en Trotski de idee beklemdoond dat de kapitalistische fase (en de burgerlijke revolutie) in bepaalde zin samengedrukt of overgeslagen kon worden, indien het proletariaat i.p.v. de burgerij de leidende rol op zich nam, in een achtergebleven land temidden van een stel buurlanden, waar waarschijnlijk revoluties bijna gelijktijdig zouden uitbreken.

Maar de feitelijke revoluties hebben zich niet bereidwillig ingepast in de schema's en categorieën die door Marx en zijn volgelingen werden ontworpen. Meer bepaald zijn in geen enkel land twee opeenvolgende revoluties opgetreden, één burgerlijke en de volgende socialistische. En zelfs revoluties die bepaalde oppervlakkige gelijkenissen vertonen met de «burgerlijk» en «socialistische» typen, passen niet echt in de schema's. Zo zijn er revoluties van boven-af en van onder-uit, die de burgerlijk kapitalistische ontwikkeling hebben bevorderd, maar niet «gemaakt» zijn door klassebewuste burgerijen. Wat de «socialistische revoluties» betreft, er zijn er een

²⁰ Chaliand, o.c.

aantal die deels gemaakt zijn door klasserevoltes van onder-uit en die hun hoogtepunt bereikten in de afschaffing van het privé-eigendom en de burgerlijke klasse. Nochtans grepen deze plaats in «achterlijke» agrarische landen, en niet uitsluitend of zelfs niet voornamelijk door proletarische klasse-actie. Het resultaat van deze revoluties kan gekenmerkt worden als «staatssocialistisch», in die zin dat partij-staten de directe controle van de nationale economie hebben overgenomen. Nochtans handelen deze regimes, als het ware, in de plaats van de burgerij om de nationale industrialisatie uit te bouwen en wat betreft Marx' oorspronkelijk beeld van socialisme of communisme is het duidelijk dat zij er niet mee in overeenstemming zijn noch er op toegroeien.

Vanuit het perspectief dat het kapitalisme transnationaal in zijn reikwijdte is, zien we waarom de oorspronkelijke typologie van de revoluties van Marx niet houdbaar is. Daar revoluties opgetreden zijn in specifieke landen in de kapitalistische wereldeconomie en het internationale statensysteem, en op specifieke tijdstippen in hun wereldhistorische ontwikkeling, dringt de idee zich op dat geen enkele revolutie ofwel volkomen het kapitalisme kan instellen, ofwel het kapitalisme volledig overwinnen en het socialisme uitbouwen. Nochtans zijn er ook een aantal theoretici van het «wereldkapitalistisch systeem» die een positie hebben ingenomen over de gevolgen van revoluties die wij evenmin als adequaat beschouwen. Zo heeft Immanuel Wallerstein, bijvoorbeeld, geargumenteed dat nationale revoluties die het kapitalistisch privé-eigendom hebben afgeschaft, ten voordele van bezit en controle van de produktiemiddelen door de staat, de fundamentele economische structuur en dynamiek van het wereldkapitalistisch systeem niet gewijzigd hebben.²¹ Wij gaan akkoord met Wallerstein, dat staats-eigendom geen socialisme is, en dat nog steeds geen alternatieve socialistische wereldeconomie in het leven is geroepen. Maar men kan zich bij deze conclusie aansluiten, en toch stellen dat staats-socialistische revoluties zoals de Russische en de Chinese een reëel verschil voor het wereldkapitalisme uitmaken, omdat zij resulteerden in regimes die onverwachte en/of extreme beperkingen opleggen aan de stroom van internationale handel en kapitalistische investeringen. Het is voor de hand liggend dat deze beperkingen niet absoluut zijn en dat zij verschillen van het ene staats-socialistische land tot het andere. Maar ongetwijfeld moet het voor de structuur, de dynamiek en de levensduur van het wereldkapitalisme heel wat uitmaken dat bv. in China een staats-socialistische revolutie gezegevierd heeft, eerder dan een militaire staatsgreep (zoals bv. in Brazilië) op een regime uitgelopen is, dat bereid is intiem samen te werken met buitenlandse investeerders en eerder een industrialisatie bevordert die op de export gericht is, dan op een meer evenwichtige binnenlandse consumptie. Wij gaan akkoord met Daniel Chirot, die stelt dat zelfs indien:
geen geünifieerd internationaal communistisch systeem bestaat, dit niettemin de revolutionaire dreiging op lange termijn, die de communistische machten voor het systeem betekenen, niet vermindert

21 Wallerstein, «Dependence in an Interdependent World: The limited Possibilities of Transformation within the Capitalist World Economy», *African Studies Review* 17 (April 1974), pp. 1-25; Wallerstein, sept. 1974, o.c.

aangezien

*zo lang het voornaamste doel van de (communistische) revolutionairen... is, zich af te sluiten van de kapitalistische invloed, de aanwezigheid van een totaal nieuw alternatief systeem niet noodzakelijk is.*²²

Tot besluit, ofschoon wij ons steeds voor de geest moeten houden dat zelfs indien sommige typen revoluties – zoals de staatssocialistische – een relatief verstorende rol spelen in het wereldkapitalisme (d.w.z. meer dan bv. het afwezig blijven van revoluties of van revoluties die niet staatssocialistisch zijn), dit nog niet betekent dat zij automatisch het socialisme uitbouwen. Om dat te doen moeten zij ook de socio-politieke gelijkheid binnen en tussen de landen onderling bevorderen. Zowel de kapitalistische wereld-economie als het internationale statensysteem hebben een zodanige druk uitgeoefend op de landen waar revoluties plaatsgrepen, dat meer egalitaire tendenzen moeilijk te verwezenlijken of vol te houden waren. Nochtans hebben sommige revoluties een gunstiger verloop gekend dan andere en de invalshoek van de internationale situatie verklaart dit slechts gedeeltelijk. De analyses van wereldsystemen moeten worden aangevuld door vergelijkend-historische studies van de intra-nationale structuren en tegenstellingen. De specifieke maatschappelijke configuraties van de staat, de economische en klassenrelaties, werken grote verschillen in de hand in het structureren van het type van revolutionaire opkomst en de gevolgen ervan, zowel in de nationale als in de wereldkapitalistische ontwikkeling. Zonder twijfel zijn de egalitaire tendenzen van de «staatssocialistische» revoluties van bv. China en Cuba geforceerd en beperkt door de noodzaak van verdediging en overleving in een kapitalistische wereld. Nochtans verliep de politieke en klassenstrijd die dit gelijkheidsstreven voedde in China en Cuba anders dan bij andere staatsocialistische revoluties (bv. Rusland) en bij revoluties die geen einde stelden aan het privé-eigendom. Het was uiteindelijk Marx die oorspronkelijk de analyse van die vormen van klassenstrijd centraal stelde tot het begrijpen van de revolutie. En wat dit betreft heeft hij nog steeds het laatste woord.

(vertaling Jan Van der Borgt)

²² Chiro, o.c., pp. 232-233.